

Könyvismertetés

Borgos Anna: *Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*

Noran Libro, 2018, 311 oldal, 3400 Ft

A nők pszichoanalitikus szerepe sajátos el-
lentmondást hordoz magában. A klasszikus
pszichoanalitikus elmélet ugyanis a nemek-
ről meglehetősen merev dichotómiában
gondolkodott. Freud a nemek különbségét
univerzálisnak tételezte, a biológiai felépítés
eltéréseivel, a szexuális aktusban játszott sze-
rep eltéréseivel, a gyermekszülés és -nevelés
a korban kizárólag nőkre háruló feladataival
magyarázta. Az ő és közeli tanítványok írásai-
ban jól követhetők a kor középosztályának a
nemiségeképzetei, elterjedt előítéletei. A „bio-
lógiai érvek” egyébként nem támasztják alá azt
a szintű passzivitást, amelyet Freud a nőknek
tulajdonít. Szociális farkasvakságához hozzá-
járult, hogy kliensi köre összetételéből kö-
vetkezően figyelmen kívül hagyta a dolgozó
osztályokat. Ezeknek nőtagjai sokszor maguk
is családfenntartói szerep vállalására kénysze-
rültek, kénytelenek voltak önálló szerepreper-
toárt kialakítani maguknak, nem támaszkod-
tak – özvegyként, önállóan élő nőként nem is
tehették – infantilis módon családjuk férfitag-
jaira, apjukra, férjükre.

Az elmélet ugyan passzív tárgyként kezelte
a nőket, a gyakorlatban azonban korán fellép-
tek gyógyítóként és az elmélet megújítóiként
is. Freud maga – megint egy ellentmondás
– személyesen támogatta a nők szerepvál-
lását. Szerdai Társaságának tagjai között már
1910-ben megjelent az első nő, Margarethe
Hilferding adleriánus analitikus személyében.
Fontos szereplői voltak még a szakmai közélet-

nek Lou Andreas-Salomé, Helene Deutsch,
Karen Horney, Sabine Spielrein, Marie Bona-
parte. Az sem véletlen, hogy a Freud családban
sem valamelyik fiú lett a hagyomány folytatója,
hanem Anna, akit saját apja analizált minden
által alkotott tiltó szabály semmibevételével.

Az iskolaalapító maga is érezte az elmélet és
a gyakorlat furcsa ellentmondását, ezt próbál-
ta meg feloldani egy fontos előadásán, amikor
a szép számmal megjelenő női analitikusokat
„inkább férfiasnak, mint nőiesnek” nevezte.

Borgos így jellemzi a nők helyzetét ezen a
területen belül: „A nők aránya a pszichoanalit-
tikus szakmában – nemzetközi szinten – maga-
sabb volt, mint bármely más tudományágban;
Európában 1930-ban 25%, 1935-ben már 35%
körüli. A bécsi egyesületben 1910 és 1937 kö-
zött 2%-ról 45%-ra emelkedett a nők aránya.”
(35.)

A budapesti analitikus iskola holdudva-
rában még a nemzetközi átlagnál is több nő
található. Róluk szól Borgos Anna legújabb
könyve, amelyben bemutatja, „az első női
pszichoanalitikusok erőteljesen hozzájárultak
mind a nőiség, mind a pszichoanalízis keretei-
nek kiterjesztéséhez – egyfelől új szerepmin-
ták és életformák megjelenítésével, másfelől
az elméleti koncepciók és terápiás módszerek
újragondolásával.” (286.)

Abban, hogy ilyen sok nő került a buda-
pesti iskola vonzáskörébe, nyilván szerepe volt
Ferenczi Sándor nyílt, befogadó személyisé-
gének, hozzá a könyv szereplői közül többen

is mélyen kötődtek. Másik szembeötlő tény, hogy a nők szinte kizárólag a zsidó felekezethez tartoztak. A harminckét életrajzban csak egy kivételt találtam, Felszeghy Ilonáét. (263.) A zsidók aránya nemzetközileg is magas volt, többséget képviseltek, de voltak jelentős kivételek is: Lou Andreas-Salomé, Karen Horney, Marie Bonaparte.

A magyarországi pszichoanalitikusok – köztük a nők – túlnyomó része asszimilálódott zsidó családból származott. Jellemző volt rájuk az intellektuális, kulturális tájékozódás igénye, a tudás mindenekfelett való tisztelete. Abban az időben, a népszámlálási adatokból is világosan kiderül, a zsidóságra jellemzőbb volt a többnyelvűség, mint a lakosság más rétegeire. Ez elsősorban a magyar mellett a jiddis használatát jelentette, de voltak a haszkala által megérintett családok, amelyek a német köznyelvet beszélték. Ez lényeges, hiszen a pszichoanalitikus konferenciák, publikációk nyelve Európában mindenekelőtt a német volt, s a szakmai kommunikáció személyes formái is ezen a nyelven zajlottak.

A másik jellemzője ennek a rétegnek a társadalmi problémák iránti érzékenysége volt. Ez vitte őket szocialista művészek és politikusok társaságába, és olyan baloldali csoportosulások közelébe, mint a Galilei Kör vagy a Vasárnapi Kör. Ez nem csak modern gondolkodást, hanem újszerű életformát is jelentett. Ők voltak a „holnaplányok”, a női nemet nyűgöző konvencióktól bátran megszabaduló, előre tekintő, magukat szellemi lényként, alkotóként, társadalmi cselekvőként elgondoló emberek. A „holnaplány” szó Hajdu Lilly találmánya, ő nevezte magát ekként 1910-ben. Mindannyiukra igaz az a jellemzés, amelyet Judith Dupont adott nagyanyjáról, Kovács Vilmárról: „Mindent megtett, amit az ő idejében egy nőnek nem volt szabad: elvált, volt hivatása és jövedelme, dohányzott, és még vezetni is megtanult.” (222.)

Borgos könyve a magyarországi pszichoanalitikus gyakorlat és elmélet öt kiemelkedő szereplőjéről, Hajdu Lillyről, Gyömrői Editről, Bálint Alice-ról, Kovács Vilmárról és Rotter Lillióról közöl tanulmányértékű írást. Az ő életük, tevékenységük részletes leírása mellett még további huszonhét személyről olvashatunk rövidebben.

Hajdu Lilly orvos volt, ez a pálya akkor nemrégiben nyílt meg a nők előtt. Az első Magyarországon képzettséget szerző orvosnő, Steinberger Sarolta 1900-ban vette kézhez a diplomáját. Amikor Hajdu Lily 1909-ben beiratkozott a Budapesti Egyetem orvoskarára, az országban már négyszáz egyetemista nő tanult, ez az összes hallgatónak a két százalékát tette ki.

Lilly a Galilei Körben került személyes kapcsolatba a korszak számos kiválóságával, például Ady Endrével, aki több kötetét is dedikálta neki. Itt találkozott későbbi férjével, a szintén orvostanhallgató Gimes Miklóssal. Mint Borgos kettejük levelezése alapján írja, „a kapcsolat elsősorban szellemi és érzelmi szimbiózist, inspirációt, a teljes megnyílás, bizalom, őszinteség lehetőségét jelenti számára, és csak másodsorban, bár nem mellékesen, az érzékiség élményét”. (64.)

Orvosi munkáját az Elme- és Idegkórtani Klinikán kezdte meg, itt kezelte többek között Juhász Gyulát is. 1918-ban már Zuglóban irányította az értelmi fogyatékosok intézetét, ez az ő nevét viselő intézet gyermeknyaraltatással is foglalkozott. A pszichoanalízissel már a Galilei Körben megismerkedett, de csak 1933-ban lett tagja a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületnek. 1938-tól kezdve kiképző analitikus lett.

Analitikus munkája során pszichotikus betegek, elsősorban skizofrének kezelésével foglalkozott. Legfontosabb publikációja az „Adatok a skizofrénia analíziséhez” címet viseli. Ennek gondolatmenete, az interszubjektívitás, a gyengédség nyelvére való hivatkozás Ferenczi hatását tükrözi. Erről árulkodik ez a megfogalmazása: [az analitikusnak] „fel kell adni a felnőtt attitűdjét, másként nem tudom megérteni, nem tudok megnyilvánulásaihoz kapcsolatot találni és így nem tudom analízálni sem.” (75.) Egy 1940-es angol nyelvű tanulmányában a skizofréniát a csecsemőkori éhségérzetre, a szigorú, szadista-agresszív anya és a passzív apa párosára vezeti vissza.

Az erősödő antiszemitizmus hatására 1939-ben a család az emigráció gondolatával foglalkozott, a próbálkozás azonban nem hozott eredményt. Férjét, a szintén analitikusként praktizáló Gimest deportálják, tífuszban

halt meg. Hajdu Lilly védett házban érte meg a felszabadulást.

A háború után folytatta orvosi munkáját, az állami egészségbiztosítás tervezetén is dolgozott, lakásán pszichoanalitikus előadásokat, szemináriumokat is szervezett. 1947-től 1949-ig Hermann Imrével együtt a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnöke volt, rájuk hárult a felosztás kínos feladata is. Ezután szakmailag vákuumba került, Debrecenben, Sántha Kálmán klinikáján neurológiát volt kénytelen tanulni. A Lipótmezei Elmeegógyintézetbe kerülése szakmailag jó fordulatnak bizonyult, bár a kényszerű pavlovizálás sok gondot okozott neki és kollégáinak. Pszichoanalitikus identitását titokban kellett tartania, csak magánrendelésén érvényesíthette ezt a fajta szemléletet.

A történelem tragikus fordulatot hozott életébe. Fia, ifj. Gimes Miklós, a Szabad Nép újságírója az 1956-os forradalomban Nagy Imre egyik közeli munkatársa volt, a miniszterelnökkel együtt tartóztatták le. Hajdu Lilly 1958-ban a rádióból értesült fia kivégzéséről. 1960-ban önkézével vetett véget életének.

A könyv második szereplőjének, Gyömrői Editnek a neve nemcsak szakmai körökben közsímet Magyarországon. Sokan József Attila pszichoanalitikusaként emlékeznek rá, akihez a költőt viszonzatlan, „indulatáttételes” szerelem fűzte, s aki a *Szabad öletek jegyzékét* inspirálta. Vannak, akik az öngyilkosságért is felelőssé teszik. Gyömrői maga az analitikusi titoktartási kötelességre hivatkozva mindig visszautasította, hogy akár a terápiáról, akár József Attiláról részletesen beszéljen: „A versek, az nem én voltam. Rólam nem tudott semmit. Az érzelem az anyjához kötődő érzésnek az ismétlése volt.” (116.) Saját életében valószínűleg jelentéktelen epizódnak tartotta ezt a terápiát. Erre utal az is, hogy önéletrajzi regényében (*Szemben az árral*) nem szerepel. Borgos nem zárja ki egyébként a saját fia halálával kapcsolatos bűntudat okán kialakult tudatos felejtést, az elfojtást sem.

Az ismerősök mind megemlékeznek Gyömrői különös szépségéről, varázslatos személyiségéről, melynek hatása alól senki nem tudta kivonni magát. Reismann Marian fotográfus ezt írja róla a nekrológiájában: „Boszorkány

volt. Abból a fajtából, amelyet elégettek, mert bűbajos volt. Rengeteg emberen segített, vizsgálta őket az elviselhető életbe.” (119.)

Gyömrői kezdetben iparművészetet tanult, de Rényi Ervinnel kötött rövid életű házassága miatt abbahagyta tanulmányait. A tízes években a Vasárnapi Kör összejövetelein összehátrákozott Lesznai Annával, Spitz Renével, de ismerte a Polányi családot és a Kassák körül csoportosuló avantgard művészek körét is. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatási Népbiztosságon dolgozott, ezért annak bukása után menekülnie kellett, az első állomás Bécs volt. Egy újabb házasság révén Berlinbe került, itt élt 1923 és 1933 között, hiszen, mint regényében írta: „a weimari idők Berlinje jó volt az idegenekhez”.

A pszichoanalízissel nagybátyja, Hollós István révén került kapcsolatba még Budapesten, a tízes években, de analízisbe csak Berlinben került. A baloldali Otto Fenichelhez járt kiképző terápiára. 1929-ben már elkezdte saját analitikus praxisát is. Gyömrői nem rendelkezett orvosi képzettséggel, laikus analitikus volt. Baloldali politikai nézetei miatt a Német Pszichoanalitikus Egyesületbe is csak 1933-ban vették fel. Ugyanebben az évben egy páciense feljelentette baloldaliságáért, így Prágába emigrált, onnan 1934-ben visszatért Budapestre.

Itt került sor József Attila terápiájára. Bár Gyömrői az eset súlyosságára való tekintettel csak szupportív kezelésre vállalkozott, a dolgok irányítása hamar kicsúszott a kezéből. A pozitív áttétel hatására a kliens beleszeretett analitikusába, erről számos vers és egyéb szöveg tanúskodik. Az áttétel egyre inkább negatívba fordult, ezért Gyömrői 1936-ban átadta a terápiát Bak Róbertnek. Ezzel a tragikus végkifejtet már nem tudta befolyásolni.

Gyömrői 1934-ben lett a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület rendkívüli tagja, ekkortól kezdve tevékenyen részt vett a hazai és nemzetközi szakmai közéletben, de az itthoni élet számára, a kommunista zsidó analitikus számára egyre veszélyesebbé vált. Amerikai emigrációs tervei nem sikerültek, ezért férjével együtt egy ceyloni üzletember meghívását fogadta el, 1939-ben Triesztben hajóra szállt.

Gyömrői imponáló kreativitását és szellemi rugalmasságát bizonyítja, hogy sikerült ezen a

távoli vidéken is megvetni a lábát. Pszichoanalitikus tevékenysége mellett visszatért ifjúsága iparművészeti tevékenységéhez: jelmezeket és díszleteket tervezett. Negyedik férje, Lyn Ludowyk segítségével egyre mélyebben megismerte a buddhista filozófiát és gondolkodást. 1944-ben, viszonylag későn, le is doktorált a korai páli költészetéről írott értekezésével. Közben aktívan részt vett a ceyloni baloldali és nőmozgalomban.

Életének utolsó szakaszát Londonba töltötte. Analitikus praxisát itt is folytatta és itt írta meg legfontosabb szakmai publikációját egy koncentrációs tábor túlélő leány terápiájáról. Angliában született magyarul is olvasható két regénye is.

A könyv harmadik hősnőjének, Bálint Alice-nak sokkal rövidebb életet szánt a sors. Kovács Vilma lányaként és Bálint Mihály első feleségként nem kellett számára külső inspiráció a pszichoanalízis felé forduláshoz. Egész életében interdiszciplináris érdeklődés jellemezte, főleg az etnológia és a kulturális antropológia tudásanyagát építette be pszichoanalitikus munkájába. Úttörőnek számított abban, ahogy a pszichoanalízis tudásanyagát felhasználta a pedagógiában. Egyetlen könyve jelent meg életében, éppen ebből a tárgykörből. „A gyermekszoba pszichológiája” nagyon sikeres volt, minden világnyelvre lefordították, sok olvasóhoz eljutott.

A Bálint Alice-ról szóló fejezet legnagyobb érdeme a hagyatékban megtalált naplók elemzése.

Érezhetően elsősorban munkanaplónak szánta a pepita füzetet, vannak benne például részletes álomelemzések, de nagyon érzékenyen reagál a társadalmi-politikai eseményekre is. A bejegyzések alapján úgy tűnik, analitikusáról, az apafiguraként megélt Ferencziről nem sikerült leválnia.

A legizgalmasabbak a párkapcsolatról szóló bejegyzések. A hagyományos nemi szerepeket kényelmetlennek érzi: „Én egyrészt asszony akarok lenni mindenáron, másrészt gyűlöllek, hogy te vagy a fiú és én a lány, és várnom és kérnem kell.” (183.) „Pajtásos” kapcsolatot akar, amelyben mindkét fél szabadnak érezheti magát,olyant, amelyben a testi szerelmet is szegyen és tabuk nélkül élhetik meg.

Kovács Vilma, Bálint Alice édesanyja csak egy évvel élte túl lányát. Ő volt a magyar pszichoanalízis megkérdőjelezhetetlen tekintélyű nagymamája. Analitikus pályáját Ferenczi ösztönözte, akit először agorafóbiás tüneteinek gyógyításáért keresett fel, a húszas években pedig már megkezdte saját analitikus tevékenységét. Többek között Róheim Géza és Nagy Lajos analitikusa is volt.

A Kovács család anyagilag is sokat tett a pszichoanalitikus tevékenységért. A családfő által épített Mészáros utcai ház földszintjén helyet adtak egy ingyenes poliklinikának. Kovács Vilma kiképző analitikusként, szemináriumok előadójaként számos fiatal kollégája számára adott tudást és példát. Lefordította magyarra Freud néhány alapművét, ezzel a szakmai nyelvhasználat kialakulását is befolyásolta, Ferenczi halála után annak hagyatékát is ő kezelte.

Rotter Lilián, az ötödik honlaplány orvos volt, akár Hajdu Lilly, és gyermekpszichológiával foglalkozott, akár Bálint Alice. A magyarországi női analitikusok között csak ő szentelte magát a női szexualitás egyébként evidensnek tűnő témájának. Hermann Imre tanítványa volt, a megkapaszkodásmélet inspirálta a gyermeki pszichéről való gondolkodását.

Munkásságának igazi újdonsága az volt, hogy elfordult Freud passzív nőképétől. A hagyományosan hiányként, illetve kompenzációként tételezett péniszirigység helyett a nőnek aktív szerepet, sőt – a férfiakban néha félelmet keltő – hatalmat tulajdonított. Borgos joggal mutat rá arra, hogy Rotter csak korlátozottan lép túl a női passzivitás feltételezésén, amelyben a nő – a férfi vágytárgyaként – megszerzett hatalmát csak a családon belül érvényesíti. Vizsgálatának fókuszából sajnálatosan kimaradtak a nő társadalmi szereplehetőségei.

Borgos az öt „főszereplőn” kívül még huszonhét analitikus életét, pályáját mutatja be az olvasónak. Ők eddig szinte teljesen ismeretlenek maradtak a tudománytörténet számára. Egyeseket messze vetett a sorsuk: a Pápáról induló G. Lázár Klára például az ausztráliai pszichoanalitikus közéletben játszott fontos szerepet kiképző analitikusként és oktatóként. Balkányi Sári holokauszt túlélőket analizált, majd Londonban lett Bálint Mihály munkatár-

sa. Láng Júlia útja is Londonba vezetett, Anna Freud gyermekterápiás kurzusán tanított. Az itthon maradottak számára könyvtárosi, tanári, fordítói munka maradt a pszichoanalitikus gyakorlat betöltése után.

Borgos Anna másfél évtizedes kutatómunkájának összefoglalása ez a mű. Kivételes teljesítmény, ahogy a megjelent cikkek, tanulmányok elolvasása, a néhány túlélővel, valamint barátokkal, családtagokkal folytatott beszélgetések alapján képes rekonstruálni egy rég letűnt mozgalom fő vonulatait. A holokausz, a történelmi szétszórás és a világnézeti alapú kiátkozás után régészi gondosság kell a megmaradt leletek feltárásához és megmuta-

tásához. Nagy szolgálatot tett vele a szakmabelieknek és a pszichoanalízis története iránt érdeklődő más olvasóknak.

A könyv könnyen olvasható, jó stílusú, filológiai szempontból is kiváló. Egyetlen lényeges hiányossága, hogy a bibliográfiában nem tünteti fel a fordítók nevét. Ez nem magyarázható azzal, hogy ne becsülné a fordítói munkát, hiszen az egyes életműveknél – pl. Kovács Vilma esetében – részletesen is értékeli. Egy újabb kiadás esetében ezt az apró hiányosságot érdemes lenne pótolni.

Huszár Ágnes

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola